

Kærlighed og individualisme

Kærlighedens vilkår og individualismens dominans i den moderne verden set i et samfundsøkonomisk perspektiv. Et opgør med den romantiske myte om "den eneste ene".

Kai Aalbæk-Nielsen

I sin roman *Elementarpartikler* har Michel Houellebecq (f. 1959) beskrevet den moderne individualisme i dens dilemma mellem en absolut determinisme og jagten på personlig udfoldelse. Han fortæller om to halvbrødre, Michel og Bruno, der er født midt i 1950'erne, og som har gennemlevet den ideologiske og følelsesmæssige revolution i 60'erne og 70'erne. Romanen drejer sig om deres liv midt i 1990'erne. Bruno ødelægger sin tilværelse gennem en fortvivlet søgen efter seksuel tilfredsstillelse, mens Michels kærlighedsliv forbliver en ynkværdig fiasko. For dem begge er såvel den brutale natur, hvor det ene dyr æder det andet i en lang fødekæde, og menneskelivet i sin helhed et afskyeligt svineri, der ikke fortjener andet end "en total tilintetgørelse, en universel holocaust – og menneskets opgave på jorden var sandsynligvis at gennemføre denne holocaust" (s. 36).¹

Som baggrund for de to halvbrødres liv fortæller Michel Houellebecq træk af tidens historie. Året 1970 blev markeret af en hurtig udbredelse af erotisk konsumtion, Elvis Presleys sange og Marilyn Monroes film. Musicalen *Hair*, hvis formål var at popularisere "den seksuelle frigørelse" fra 1960'erne, fik stor succes. Nøgne bryster blev almindelige på strandbredderne, og sexforretningerne bredte sig.

Nye magasiner dukkede op til fremme af en nydende livsstil. Politisk var de modstandere af kapitalismen, men lå på linje med underholdningsindustrien med hensyn til det væsentligste: tilintetgørelse af de jødisk-kristne moralske værdier og forsvar for ungdommen og den seksuelle frihed.

Det drejede sig ofte om spørgsmålet: hvor langt kan man gå inden ægteskabet? Svaret var, at piger mellem 12 og 18 år kunne "gå ud" med mange drenge, men problemet var så, hvor langt man kunne gå. De lidt ældre måtte finde ud af, om de skulle flytte sammen med en ung mand. Det var ikke altid lige let at tage stilling til disse spørgsmål, og den 16-årige Annabelle (en veninde af Michel) oplevede, at hendes bevidsthed om at være en individuel eksistens var smertefuld. Den knyttede sig til at få

---

¹ Dette og de følgende citater fra Houellebecqs roman er oversat af Kai Aalbæk-Nielsen efter Michel Houellebecq, *Les particules élémentaires*, Editions "J'ai lu", Flammarion, 1998.

hemmeligheder for sine forældre og til en forståelse af, at menneskelivet var en uafbrudt række af løgne.

Mange år senere løb Annabelle og Michel på hinanden. De havde ikke set hinanden, siden de gik i skole. Annabelle inviterede på middag hjemme hos sig selv og fortalte Michel om sit liv:

Jeg har ikke haft et lykkeligt liv, sagde Annabelle. Jeg tror, at jeg tillagde kærligheden for stor betydning. Jeg overgav mig alt for let; mændene forlod mig, så snart de havde gjort sig færdige, og det led jeg under. Mænd knepper ikke, fordi de er forelskede, men fordi de er ophidsede; denne banale sandhed tog det år for mig at forstå. Sådan levede alle i min omgangskreds; jeg voksede op i et befriet miljø, men jeg følte ingen fornøjelse ved at provokere eller forføre. Selv seksualiteten endte med at give mig afsmag; jeg kunne ikke udholde deres triumferende smil i det øjeblik, da jeg tog min kjole af, deres dumme ansigtsudtryk, når de fik orgasme; deres gemenhed, når det hele var forbi. De var usle, vege og prætentiose. Det er slemt at blive betragtet som et stykke udskifteligt kvæg – selv om jeg gik for at være et smukt stykke, fordi jeg æstetisk set var ulastelig, og selv om de var stolte over at have mig med på restaurant. En eneste gang troede jeg, at jeg oplevede noget alvorligt. Jeg var flyttet sammen med en fyr. Han var skuespiller og var faktisk tiltrækkende, men slog aldrig igennem – det var især mig, der måtte betale huslejen. Vi boede sammen i to år, så blev jeg gravid. Han bad mig om at abortere, og det gjorde jeg, men da jeg kom hjem fra hospitalet, vidste jeg, at det var slut. Jeg forlod ham den samme aften og flyttede ind på et hotel i nogen tid. Jeg var 30 år, det var min anden abort, og jeg var led og ked af det hele. Det var i 1988, og alle begyndte at blive klar over faren for AIDS. Jeg følte det som en befrielse. Jeg havde været i seng med dusinvis af mænd, og ingen af dem er det værd at huske. (Houellebecq, s. 233)

Michel og Annabelle kom sammen i nogen tid, indtil Michel skulle til Irland og arbejde som biolog og genetiker. “Du har ikke tænkt på at tage mig med”, sagde Annabelle. Det havde han ikke. “Vi kom dog så godt ud af det med hinanden, da vi var 12 år”, sagde hun med tårer i øjnene. Så føjede hun til: “Gør mig med barn. Jeg har behov for at have en hos mig”. [...] Han tværede sit skod ud i askebægeret og mumlede: “Jeg accepterer” (s. 274-75). – En fremskreden underlivscancer og deraf følgende operation medførte imidlertid Anabelles tredje abort. Metastaserne bredte sig i tiden derefter. Annabelle tog piller og begik selvmord.

Christiane – Brunos sidste veninde – fik sin ryg ødelagt, fordi en fyr penetrerede hende for voldsomt, da hun og Bruno dyrkede gruppesex sammen med flere andre par. Hun blev invalid og tilbragte sine sidste år i rullestol, indtil hun kom galt af sted med den og blev dræbt – formodentlig selvmord. Bruno og Michel så hinanden for sidste gang ved begravelsen af deres fælles mor, en hippie, der havde overladt sine to sønner med hver sin far til deres bedstemødre for at fortsætte sine egne visioner om fred og kærlighed. Bruno selv tilbragte sine sidste dage på en psykiatrisk klinik. Han havde brugt

sit liv til at kaste sig ud i et seksuelt eventyr med en umættelig og latterlig appetit for med dødsforagt at være forrest i den seksuelle kappestrid.

Michel Houellebecq kommer langt omkring i sin fortælling om dem, der var unge omkring 1968, og som fik deres "40-års krise" et par årtier senere. På det tidspunkt var kvinder som regel fraskilte og havde problemer med deres kroppe, der var begyndt at forfalde. Mændene i samme alder fortsatte deres jagt på de unge piger og havde undertiden heldet med sig, især hvis de havde opnået en vis social position. Men de havde også de samme problemer som kvinderne, uden at det skabte noget fællesskab med de jævnaldrende blandt kvindeskønnet.

Michel Houellebecq omtaler de nyreligiøse bevægelser, der dukkede op i 1960'erne og 70'erne, og interessen for meditation, shamanisme og New-Age-bevægelsen, og han beskriver en New-Age-campingplads, hvor alt går ud på åndelighed og healing, men i realiteten drejer sig om sex.

I anden sammenhæng, men alligevel i relation til de 40-årige, siger Houellebecq:

For det nutidige vestlige menneske – og selv om det drejer sig om en person, der sidder godt i det – er tanken om døden en slags baggrundsstøj, der fylder hans hjerne, så snart planer og begær begynder at fortone sig. Når alderen melder sig, bliver denne støj kraftigere og følges undertiden op af en skratten. I andre historiske perioder var baggrundsstøjen formet af en venten på Herrens rige; i dag består den af en venten på døden. Sådan er det. (Houellebecq, s. 82)

Døden var blevet en privat affære, og alle "arbejdede med sig selv" (s. 131), som det hed, for at bekæmpe den dominerende materialisme, men uden større tilfredshed. Houellebecq skriver:

Og dog havde materialismen haft sin historiske betydning: det var nødvendigt at overskride en første barriere, som var Gud; der var nogen, der havde overskredet den og var blevet angrebet af sjælenød og tvivl. Men i dag var også en anden barriere blevet overskredet [...]. De havde hverken behov for Gud eller for ideen om en underlæggende realitet. Der er menneskelige perceptioner, menneskelige vidnesbyrd, menneskelige erfaringer; der findes fornuften, der forbinder perceptionerne, og følelserne, der får dem til at leve. (Houellebecq, s. 299)

Der var således heller ingen underliggende menneskelig realitet. Alle var udprægede individualister midt i et totalt fravær af kærlighed. Bruno og Michel havde ikke fået kærlighed som børn og havde – måske derfor – ingen kærlighed at give af som voksne. De var – som alle Houellebecqs personer – elementarpartikler. Dette begreb fra atomfysikken angiver de mindste eksisterende elementer. De er derfor udelelige – individuelle (ordet "individ" betyder udelelig). Begrebet "elementarpartikler" er derfor

velegnet til karakteristik af den ensomhed og det familiemæssige kaos, der findes blandt de stærkt individualistiske personer, som det drejer sig om hos Houellebecq. Ingen af dem lever et lykkeligt og kærlighedsfyldt liv. Michel gik selv til i depression og endte sine dage i Irland, hvor han foretog genetiske eksperimenter.

Dermed ender romanen dog ikke. Michel Houellebecq fortsætter den ind i det, der for ham – i 1998 – er fremtiden, men han fortæller om denne fremtid fra et synspunkt engang i sidste halvdel af det 21. århundrede, så den alligevel fremtræder i romanen som en fortid. Om året 1999 siger han: “Overalt på planetens overflade beredte den trætte og udmattede menneskehed sig så godt den kunne og med tvivl på sig selv og sin egen historie på at træde ind i det nye årtusind” (s. 295).

I 2009 døde Michel. I sine sidste år arbejdede han med teorier om ad genetisk vej at skabe et nyt menneske – et menneske med mulighed for kærlighed – idet han og mange andre havde måttet erkende, at “individuel frihed” ikke længere var en værdi, der kunne danne grundlag for menneskelige fremskridt. Så snart den menneskelige genetiske kode ville blive kendt i sin helhed, måtte det være muligt at kontrollere den biologiske udvikling, og da ville seksualiteten vise sig som det, den er: en unyttig, farlig og regressiv funktion.

En yngre biokemiker, Frédéric Hubczejak, arbejdede videre med Michels tanker. I flere år var han den eneste, der forsvarede tanken om, at menneskeheden skulle forsvinde. Houellebecq fortæller:

Menneskeheden skulle give plads for en ny art, der var uden køn og udødelig, og som var kommet ud over individualiteten, adskillelsen og tilblivelsen. Det er overflødigt at bemærke den fjendtlighed, som et sådant projekt måtte fremkalde hos tilhængerne af åbenbaringsreligionerne – jødedommen, kristendommen og islam var for en gangs skyld enige. De forbandede disse tanker, som “groft krænkede den menneskelige værdighed, der er konstitueret i sin særegenhed gennem forbindelsen med dens Skaber” [...]. Det er ikke mærkeligt, at Hubczejak ikke kunne hente nogen støtte fra de etablerede religioner. Det er mere overraskende, at de traditionelle tilhængere af humanismen reagerede med en total afvisning.

Selv om begreberne individuel frihed, menneskelig værdighed og fremskridt forekommer os vanskelige at forstå i dag, må man huske på den centrale placering, de havde for mennesker i den materialistiske tidsalder. Disse begrebers uklare og vilkårlige betydning måtte naturligvis forhindre dem i at få den mindste reelle sociale virkning. Det er derfor, at menneskets historie i det 15.-20. århundrede efter vor tidsregning i det væsentlige må betegnes som en periode med fremadskridende opløsning og splittelse. (Houellebecq, s. 308-19)

Frédéric Hubczejak mødte naturligvis den indvending, at det var trist, at det nye menneske ville blive aseksuelt. Dertil svarede han imidlertid, at det var tanken at skabe

en fornuftigere udgave af mennesket, men ikke at fratage det den seksuelle nydelse – tværtimod, den kunne forøges. En anden indvending bestod i den kendsgerning, at alle ville få samme genetiske kode og dermed blive ens. Men Hubczejak henviste til de enæggede tvillinger, som på trods af det samme genetiske materiale alligevel udvikler hver sin personlighed gennem deres opvækst samtidig med, at de er forbundet gennem et mystisk broderskab, og broderskab – hævdede Frédéric Hubczejak – var netop det mest nødvendige element i rekonstruktionen af en forsonet menneskehed.

Frédéric Hubczejak lancerede derfor i 2013 sloganet “Mutationen vil ikke blive mental, men genetisk”, og den 27. marts 2029 lykkedes det at skabe det første eksemplar af en ny, intelligent menneskeart uden alt det, der gjorde det så frygteligt for det gamle menneske at leve: forskelligheden, seksualiteten og døden. I den anledning holdt Hubczejak en kort tale, hvori han sagde, at menneskeheden “skulle være stolt over at være den først kendte dyreart i universet til selv at organisere betingelserne for sin egen afløsning” (s. 315).

Michel Houellebecq slutter sin bog med at fortælle, at 50 år senere var der endnu enkelte tilbage af den gamle menneskeart, men fødselsraten aftog år for år, og man var overrasket over at se, med hvilken resignation denne art omsider uddøde:

Denne smertefulde og nedrige art, der knap var forskellig fra aben, men som alligevel havde så noble aspirationer. Denne torturerede, modsætningsfyldte, individualistiske og stridbare art, der var udstyret med en ubegrænset egoisme og undertiden i stand til uhørte voldelige eksplosioner, men som dog aldrig hørte op med at tro på godheden og kærligheden. Denne art, som også for første gang i verdenshistorien forstod at imødesee muligheden af sin egen forsvinden, og som nogle år senere forstod at realisere den. (Houellebecq, s. 316)

Af denne grund og til ære for dette menneske slutter romanen med ordene: “Denne bog er tilegnet mennesket”. Den drejer sig i realiteten om den vestlige verdens selvmord, og derfor er Houellebecq da også blevet bebrejdet, at han giver en alt for mørk og pessimistisk skildring af sin egen generation. En ting er dog sikker: han skildrer det moderne menneske, når man derved forstår et menneske, der har levet Moderniteten ud i dens yderste konsekvens, herunder også dens kærlighedsliv.

Det moderne individ

Det kærlighedsforhold mellem mennesker forstået som ensomme elementarpartikler, som Houellebecq beskriver, kan imidlertid også findes i mange andre romaner, f.eks. i *Konebytning* fra 1999 skrevet af Maria Helleberg, der hører til samme generation som Houellebecq. Det drejer sig altid om nogle flygtige kærlighedsforhold, hvis form er tragisk på

grund af mange skilsmisser; deres indhold er for en stor del sex og forhandling; deres funktion består i at forstærke personernes individualisme og cost/benefit tænkning, og konteksten, hvori disse flygtige kærlighedsforhold udledes, er en Modernitet i krise i forbindelse med overgangen fra et industri- til et informationssamfund.

Moderniteten – den moderne verden – er en betegnelse for den verden, der brød igennem i Europa o. 1800, hvor der skete store ændringer i samfundet: borgerskabets politiske herredømme blev vundet under Den franske Revolution 1789-1799 og bredte sig til det øvrige Europa i 1800-tallet som en mere eller mindre demokratisk styreform. Dette herredømme blev fulgt af industrialismens og kapitalismens sejrsgang over Europa og USA i det 19. århundrede og i de øvrige verdensdele i det 20. Moderniteten stod i modsætning til alle tidligere kulturer og ændrede både menneskets dagligdag og tænkemåde.

Moderniteten har imidlertid udviklet sig gennem to faser, hvad den tyske sociolog Ulrich Beck har gjort rede for i sin bog *Risikosamfundet* fra 1986. Den første fase fra o. 1800 var præget af fremskridt – mente man – og udnyttelse af naturen med henblik på vækst i det uendelige, og politik var knyttet til nationalstaten. Der var tale om en industriel, økonomisk og intellektuel revolution, men stadig i en velordnet, overskuelig og tryk verden.

Den anden fase fra o. 1950 og videre frem er derimod præget af fem fundamentale processer: globalisering, forøget individualisering, kvindefrigørelse, overbefolkning og atomindustri. Dertil kommer kernevåben og forurening af fødevarer, luft og drikkevand og i de seneste år tillige terrorisme. Under denne anden fase er samfundet i endnu højere grad end under den første blevet et risikosamfund, og det vil sige et samfund, der frembringer sine egne ulykker. Risikoen er vor egen skyld, fordi vi her i den vestlige verden i århundreder har forestillet os, at vi som art har evigheden for os, så vi fortsat kan leve uforstyrret, som vi har lyst til, uden at det får konsekvenser for kloden med dens atmosfære, miljø, klima og ressourcer og for det indbyrdes forhold mellem mennesker.

Her skal det nu dreje sig om, hvordan det er gået mennesket under moderniteten og især under den anden fase, som vi stadig befinder os i. Når der i det følgende gives en karakteristik af det moderne menneske, betyder det ikke, at alle i dag svarer nøje til denne karakteristik. Det moderne menneske er en særlig type menneske, der ikke har eksisteret tidligere, men som vi alle har noget til fælles med – nogle mere, andre mindre. Enkelte er måske stadig gammeldags.

Det mest karakteristiske ved det moderne menneske som type er dets individualisme. At være et individ er at forestille sig, at man er et selvstændigt, enestående menneske, der former sin tilværelse på egen hånd. Dette er ikke nogen selvfølge, som man kunne være tilbøjelig til at tro i dag. I tidligere tider var det enkelte menneske imidlertid knyttet til et

fællesskab i en familie og i en landsby med dens myter, traditioner, normer og regler, der angav, hvordan man skulle leve livet, og det var der ingen, der drømte om at gøre oprør imod. I løbet af det 18. århundrede opstod der imidlertid en tendens til at lade følelserne spille en større rolle ved indgåelse af ægteskab og i familielivet i det hele taget, og med romantikken blev kærlighed det afgørende ved valg af ægtefælle.

Denne forandring var et led i den voksende individualisme, der havde været undervejs siden renæssancetiden, hvor det enkelte menneske begyndte at stræbe efter personlig lykke og selvudfoldelse. Den blev forstærket af urbaniseringen, industrialismen og indvandringen til byerne, der medførte, at det enkelte menneske i stigende grad blev løsrivet fra fællesskabet i det traditionelle samfund.

Selve ordet "individ" betyder som nævnt "udelelig". Deri ligger, at det menneske, der opfatter sig selv som et individ, mener, at det bag alle livets omskiftelser rummer en fast og udelelig kerne – en identitet (ordet betyder "sammehed") – der bestandig er den samme og forskellig fra alle andre individers identitet. Det er denne kerne, der kaldes et "selv".

Individualitet må desuden forstås som uafhængighed. Individet er mere eller mindre frigjort fra tidligere tiders fællesskaber. Det er blevet et frit menneske med selvbevidsthed, og det vil realisere sig selv på egen hånd – forestiller det sig.

Med denne frihed betragter individet sig tillige som et subjekt. Dette ord betyder "underkastet" i betydningen "underlagt", så mennesket som subjekt betyder, at det er mennesket selv, der er grundlaget for dets forestillinger og handlinger, for det historiske forløb, for sandheden og for loven. Som subjekt befinder mennesket sig over for naturen som et objekt. Dette ord betyder "forankastet", så naturen er som en genstand, der udfolder sig foran subjektet, som er dens herre, og som kaster sig over den for at udforske og udnytte den. Denne tankegang var en forudsætning for den klassiske naturvidenskab, da den så småt begyndte at udvikle sig i renæssancetiden, og deri lå allerede dengang, at Gud blev trængt i baggrunden, og at mennesket tog magten og blev gjort til sit eget grundlag – i det mindste hvad angår formen – og dermed til et subjekt. Det er tanken bag humanismen, og romantikken var stærkt centreret omkring subjektet, der blev betegnet som et jeg.

I dag er det moderne menneske stadig i færd med at skabe sig selv i frihed, idet individet forstår sig selv som frit i den forstand, at det følger sine egne interesser. At det forholder sig sådan for mange kan f.eks. ses af en undersøgelse, der blev publiceret i *Ugebrevet Mandag Morgen* nr. 18, maj 2000. Undersøgelsen drejer sig om 700 unge menneskers værdiopfattelse og viser, at danske unges største lidenskab består i dem selv. Unge i alderen 18–27 udgør en "mig-generation". De vægter deres egen personlige udvikling højere end alt andet i arbejdslivet. Artiklens forfatter, Christian Toksvig, siger i

den forbindelse, at “solidariteten med hinanden – og trofastheden over for arbejdsgiverne – ligger på et meget lille sted hos en generation, der er vokset op i forældrenes opmærksomhed og ambitioner”.

Den stadig mere udbredte individualisme i de sidste årtier af det 20. århundrede hænger nøje sammen med, at de materielle forhold, var blevet stærkt forbedrede, så mennesker i langt højere grad end før kunne stå alene. Den oprørske 1968-generation nød godt af den økonomiske og materielle fremgang, så den kunne lægge vægt på individuel eksistens, selvstændighed, realisering af sig selv og omsorg for egen identitet. Det økonomiske opsving bevirkede til gengæld en svækkelse af de institutioner, der var skabt omkring et fællesskab: fagforeninger, politiske partier, kirken og forskellige statslige institutioner.

Individet har isoleret sig og svækket sine bånd til familie og ægtefælle, så det kun er henvist til sig selv. Alligevel har individet behov for sikkerhed og kærlighed, men individualismen forhindrer, at den enkelte kan modtage og give kærlighed. Det har vanskeligt ved at svare med varme og spontanitet i et samfund, der præges af konkurrence og kappestrid mellem individer, hvor det enkelte menneskes selvstændighed er det primære.

I det “risikosamfund”, som Ulrick Beck beskriver, er det moderne menneske præget af en ængstelse, der ikke blot skyldes de skjulte farer, men også, at lønarbejdet er blevet usikkert. Hvor det tidligere bestod i, at man var ansat på en klart defineret arbejdsplads med faste pligter, arbejdstimer og -tider og til en fastlagt løn, har informations-teknologien medført, at den faste arbejdsplads i mange tilfælde er ophævet. Samtidig kræves der fleksibilitet, uregelmæssig arbejdstid, hurtigere arbejdstempo og undertiden hjemmearbejde i et forsøg på at gøre firmaet konkurrencedygtigt og forøge dets indtjening. Dertil kommer, at man skal uddanne sig livet igennem og skaffe sig viden, og viden forstås som det, der giver den nødvendige kompetence til at udføre et bestemt stykke arbejde.

Resultatet af utryghed og arbejdspress er en voldsom stigning i antallet af mentale lidelser, især depression på grund af stress – et fænomen og et ord, der var ukendt under modernitetens første fase.

Salget af lykkepiller er desuden stigende. Lykkepillen blev det næst hyppigst solgte medikament i verden i 1990'erne. I Danmark var der i år 2000 176.300 brugere af lykkepiller; i 2005 var tallet steget til op mod 250.000.

Ifølge Det europæiske Arbejdsmiljøagentur er i Europa som helhed hver tredje person på arbejdsmarkedet stresset på grund af kravet om fleksibilitet, utryghed på jobbet, arbejde i team og stigende arbejdstempo. Det foreløbig sidste middel til at presse mere arbejde ud af de ansatte er kærlighed. Det fremgår af bogen *Kærlighed og omstilling. Itale-*

sættelse af den offentligt ansatte, 2001, skrevet af Niels Åkerstrøm Andersen og Asmund Born. Arbejdsgiveren køber således også medarbejderens sjæl, og resultatet bliver en karaktertype, der permanent befinder sig på kanten af et psykisk sammenbrud, sådan som Richard Sennett viser det i sin bog *The Corrosion of Character. The Personal Consequences of Work in the New Capitalism* (1998).

Andre psykologer og psykoanalytikere taler i den forbindelse om “det tragiske menneske” i modsætning til “det skyldige menneske”, der tidligere var den typiske klient. Dette menneske føler, at dets liv er unyttigt, dets identitet diffus og flydende. Det leder efter sig selv og føler sig som en fremmed, der strejfer om i sig selv. Det er naturligvis ikke begivenhederne i 1968 med kravet om seksuel frigørelse og selvstændighed, der har foranlediget dette fragmenterede og usikre sind, selv om de kan have bidraget til det. Her vil det blive forstået sådan, at der i de sidste 30 år af det 20. århundrede er sket en sprængning af modernitetens ideologi, der kredsede om en “realisering af sig selv” og “udfoldelse af individualiteten” forstået som en udvikling af en mening med den enkeltes liv, som det enkelte individ skulle realisere ved at skille sig ud fra de andre og i bogstaveligste forstand blive “enestående”, men dermed også “alenestående”, så den personlige identitet blev løsrevet fra den sociale identitet.

Kedsomhed og forbrug

Det helt afgørende ved individets sind er dog kedsomheden. I det 18. århundrede hærgede det, som romantikerne selv kaldte “århundredets sygdom”, livsleden, der især var kendt blandt forfattere og andre kunstnere – de egentlige romantikere. Den moderne kedsomhed har imidlertid grebet alle og har været genstand for et indgående studium af den norske filosof Lars Fr. H. Svendsen i bogen *Kedsomhedens filosofi* fra 1999. I et kaotisk og komplekst samfund som det nuværende, der hurtigt ændrer sig, er det vanskeligt for det enkelte menneske at finde en mening i samfundet som helhed og i sit eget liv. Derfor vokser kedsomheden, så vi i dag lever i en kedsomhedens kultur, hvor verden tilsyneladende er blevet kedeligere. Dette, at vi ikke længere dør af sult, har vi måttet betale med at dø af kedsomhed.

I den forbindelse er fjernsynet, internettet og mobiltelefonen blevet de tre væsentligste former for kedsomhedsdræbende medicin. Vold og katastrofer er særligt egnede til at rive os ud af kedsomheden, og det får vi serveret i fjernsynets film og nyhedsudsendelser. Der skal hele tiden ske noget nyt. Vi skal desuden hele tiden købe noget nyt, og vi er underlagt moden – det nyes evige genkomst. Modens princip er at skabe en stadigt højere hastighed og overflødig gøre en genstand for hurtigst muligt at komme videre til en ny. Dermed har vi skabt en livsstil og en mentalitet, der må

karakteriseres med ord som forbrug, grådighed (mere er altid bedre), shopping, nydelse, profitmaksimering, cost/benefit tænkning og vækstbegejstring.

Det moderne menneske skaber sig en identitet gennem det, det har. Det, man er, er man i kraft af det, man har. Vi er blevet forbrugere frem for noget andet, og det forbrugende menneske er et ensomt menneske, der keder sig og opsøger stormagasinerne, hvor et indkøb ofte kun er et påskud for at finde fællesskab og oplevelser og ikke noget væsentligt og nødvendigt. Stormagasinerne er blevet vor tids kirker, hvor man går ind og beder om, at “det daglige brød” (indkøb) ikke må være for dyrt. Eller med andre ord: *credit* har erstattet *credo* (jeg tror), som allerede kulturhistorikeren Egon Friedell (1878–1938) udtrykte det. Denne forbruger er “andenstyret”. Det er et udtryk, som socialpsykologen David Riesmann benyttede allerede i 1950 i bogen *The Lonely Crowd* (Det ensomme masse-menneske). Middelaldermennesket havde været “traditionsstyret”, dvs. styret af værdier og konventioner, der i generationer havde været samfundets fundament, og som blev fastholdt gennem ritualer. Dette begyndte at ændre sig med renæssancen. Fra da af og til det 20. århundrede var mennesket “indrestyret”. I barndommen blev det udstyret med de nødvendige værdier og mål for livet, og de fungerede som en rettesnor, som mennesket kunne styre efter og forholde sig til – fravige eller følge – afhængig af situationen. Man fik derved en følelse af at forme sit eget liv med en egen identitet. I det 20. århundredes massesamfund er mennesket imidlertid “andenstyret”. Det retter sig efter andre, efter kammerater, populære personer i massemedierne, moden og endelig reklamen, der rummer hele modernitetens mytologi, og hvor alle priser ender på 99. Dette er blevet endnu mere udpræget, efter at David Riesmann udsendte sin bog, og fjernsynet for alvor er slået igennem.

Identiteten hænger det moderne menneske på kroppen i form af udsmykning, frisurer og påklædning og gennem formning af selve kroppen, lige som en politisk karriere grundlægges af stylisten og på mediekurser.

I forbrugersamfundet er forbilledet nu individet, der nyder og vinder mest. Men da nydelse aldrig kan tilfredsstilles fuldt ud, forbliver det moderne menneske et utilfredsstillt menneske. Med sangen *I can't get no satisfaction* skabte The Rolling Stones Modernitetens hymne.

Mennesket som et individ, der frit “realiserer sig selv” og er “sig selv” over for den omgivende verden, er imidlertid en falsk forestilling – en myte – hvad flere filosoffer og sociologer efterhånden har påvist, bl.a. Miquel Benasayag i bogen *Le mythe de l'individu* fra 2004.

Tværtimod at være et selvstændigt individ i forhold til samfundet er det moderne menneske i dets egen forståelse af sig selv som et individ et produkt, der er skabt af et samfund, der er struktureret omkring penge og profit. Begrebet “individ” med det

indhold, der er beskrevet i det forudgående, er et ideologisk produkt med rødder tilbage til renæssancen, men som især blev skabt af romantikken og med industrialismens og kapitalismens gennembrud o. 1800, ganske som det var tilfældet med begrebet “den eneste ene”.

Der handles imidlertid med os i langt højere grad, end det enkelte menneske foretager selvstændige handlinger i forhold til dets omverden, og man er i langt højere grad præget af omgivelserne, end man selv præger dem. At blive født er at gå i en fælde, der består i et bestemt år, et bestemt sted på jorden, i et bestemt samfund og med bestemte forældre. Forholdet mellem menneske og samfund er komplekst, idet det enkelte menneske indgår i samfundet, og samfundet befinder sig i hvert enkelt menneske som et præg, det sætter på det. På den ene side er det de sidste par århundreders markedsøkonomiske samfund, der har gjort mennesker til individer, men det er på den anden side menneskene, der har skabt markedsøkonomien. Med Karl Marx’ ord: det er menneskene, der skaber historien, men de ved ikke, hvilken historie de skaber.

Når den franske historiker Alexis de Tocqueville (1805-1859) skulle beskrive det samfund, der for ham o. 1830 var det moderne samfund, blev det som en kollektiv realitet, hvor mennesker “uophørligt drejer rundt om sig selv for at skaffe sig små og vulgære fornøjelser, som de fylder sig selv med, og hvor hver enkelt er som en fremmed for de andre” (citeret fra Aurégan, s. 110).¹¹ Han siger desuden, at “individualismen er et nyt udtryk, der er skabt af en ny ide. Vore forfædre kendte kun egoismen [...]. Individualismen er af demokratisk oprindelse, og den truer med at udvikle sig, efterhånden som ligheden bliver mere udtalt” (Tocqueville, s. 105).

Siden Tocquevilles tid er individualismen blevet forstærket og blevet et massefænomen, en social organisation, der reguleres af loven om profit, så det bånd, der knytter individerne til hinanden, paradoksalt nok er ensomheden, som individet flygter fra for f.eks. at gå til fodboldkamp og dermed glemme sig selv og sin ensomhed, der i længden er uudholdelig. Det moderne menneske, der opfatter sig selv som et individ, forestiller sig, at det er en enhed, der er sin egen herre, og som forbliver identisk med sig selv til trods for, at der ingen lighed kan ses mellem den nyfødte og den 70-årige. Vi forestiller os, at vi er den samme hele livet igennem, men vi er det ikke – hverken fysisk eller intellektuelt.

Dette menneske bebor verden som de ydre omgivelser med alle de ting og mennesker, der findes i dem, og som det skal dominere for at være virkelig fri. Og dette ydre omfatter også kroppen. Vi siger “jeg *har* en krop” og ikke “jeg *er* en krop” – en besjælet og beåndet krop. Kroppen er således blevet en ting, der skal domineres som alle andre. Men det er individet ikke i stand til. Det har tværtimod gjort kroppen til en seksualiseret genstand, som det er blevet en slave af, frem for at dominere sig selv og tænke sig om

som den beåndede krop, mennesket er. Derfor er der næppe en periode, hvor mennesket har været mere optaget af kroppen end den nuværende, og ikke desto mindre forfalder kroppen trods alle bestræbelser på det modsatte. Da lykken for det moderne menneske består i friheden forstået som dominans, og da drømmen om denne lykke er forgæves, er det moderne menneske ofte grebet af sorgmodighed – og bl.a. på grund af kroppens forfald.

Mennesket som person

Alt dette behøver dog ikke at være tilfældet, men det kræver, at man opgiver forestillingen om at være et individ til fordel for en anden og – som det vil vise sig – lykkeligere opfattelse af mennesket som person.

Det er desuden så meget mere nødvendigt, som den nuværende mentalitet centreret om individet er uegnet til at imødegå de globale trusler, der tegner sig i fremtiden, jf. de fremtidsperspektiver, som stadig flere videnskabsmænd og rapporter fra videnskabskomiteer gør rede for: trusler om klimaændringer, reduktion af jordens ressourcer, finansielle sammenbrud, overbefolkning m.m., der øjensynligt bliver realiteter, med mindre der foretages drastiske ændringer i samfundet i forbindelse med en opgivelse af den fossile Vækstøkonomi, der ikke blot har været en forudsætning for Modernitetens materielle fremskridt, men også for den mentalitet, der er centreret om det romantiske individ og dets egoistiske søgen efter at blive elsket af den eneste ene. Under de fremtidige forhold vil denne mentalitet øge spændingen mellem individer og mellem nationer. Derfor må individet udskiftes med personen, og hvad dét er for et menneske taler filosofi og videnskab om i dag i et tydeligt sprog. Og videnskab vil her sige den moderne atomfysik, der inspirerer til en forståelse af, at mennesket som person ikke er et individuelt subjekt, men en relation til omverdenen.

Atomteorien har nemlig forladt den klassiske fysik fra Newtons tid (1642-1727) med dens forestilling om et objekt og et subjekt, der er uafhængige af hinanden. I atomernes verden findes der kun vekselvirkning, så hvis begrebet “objekt” skal have en mening, må man tage de sammenhænge, det indgår i, i betragtning – herunder forbindelsen til det iagttagende subjekt. Et objekt kan ikke bestemmes uafhængigt af de omstændigheder, hvorunder det bliver iagttaget. Objektet er således ikke noget “i sig selv”, men det har i højere grad de egenskaber, der karakteriserer den situation, som det tilhører, end helt selvstændige egenskaber. Og det er helt afhængig af det subjekt, der iagttager det.

Fra denne systembetragtning synspunkt findes der ingen natur, der er selvstændig i forhold til mennesket, dvs. til menneskets forståelse, dets logik, kultur og samfundsposition. Der er intet objekt, der er uafhængigt af et subjekt, dvs. en observatør. Deraf

følger, at det observerende subjekt ikke blot skal verificere sine observationer, men også integrere selvobservationen i dem.

Observation består da i, at det observerede og det observerende system (det fysiske og det intellektuelle) knyttes sammen. Observatøren bliver et led i det observerede system, og dette bliver et led i det intellektuelle og den kultur, der indgår i observatør-systemet. Man ser ikke med øjnene, men med et blik, der rummer hele vor kultur.

Det klassiske objektivitetsideal er identisk med en fremmedgørelse over for naturen. Man skal stille sig over for og uden for naturen og se bort fra de vekselvirkninger med den, der har gjort, at man har kunnet erkende den. Ifølge denne objektivitetside skal man gøre sig fremmed for verden for at forstå den.

Den moderne atomfysik har erkendt det absurde i denne ide om objektivitet. Den fremhæver tværtimod, at enhver observation, der indebærer måling, i fysisk henseende påvirker det system, der omfatter det målte, måleapparatet og observatøren. Information opnås ikke gratis. Omkostningerne – i videste forstand – har indflydelse på den fysiske realitet, der i realiteten ikke er noget i sig selv uafhængig af at blive observeret. Som Niels Bohr (1885–1962) har påvist, fremtræder lyset som en bølgebevægelse, når det iagttages gennem visse instrumenter, men som en partikelbevægelse, når det iagttages gennem andre.

Dertil kommer endelig, at i atomernes verden forholder det sig sådan, at hvis man spalter elementarpartiklerne, kommer der ikke endnu mindre partikler ud af det, men energi, der defineres som evnen til at arbejde.

Alle de nævnte forhold vedrørende atomfysik gælder imidlertid også mennesket. Hvis man spalter den elementarpartikel, som mennesket er – jf. Houellebecq – for at finde, hvad mennesket inderst inde er, finder man heller ingen ting, for mennesket er ikke en ting med en bestemt natur. Enhver ting – hvori den end består – har en natur. Dette begreb – natur – angiver det, der identificerer noget som værende af den og den art og ikke af en anden. En “natur” kan derfor ikke ændres. Man kan slå et glas i stykker, men det ændrer ikke glassets natur, dvs. dets “glashed”, det, der gør glas til glas og ikke f.eks. porcelæn. Kort sagt: en tings natur er det, som tingen er.

Mennesket må man karakterisere helt anderledes end en ting, for mennesket er netop ikke udstyret med en natur. Eller med den franske filosof M. Merleau-Pontys ord (1908–1961): menneskets natur består i, at det ikke har nogen natur. Mennesket er derimod identisk med en eksistens. Den latinske oprindelse til verbet “at eksistere” betyder “at stå ud fra”, dvs. løsrive sig fra det, man er, for at blive noget andet. “At eksistere” betyder derfor egentlig “at blive til”; det angiver en bevægelighed, der er udtryk for energi. Eksistensen er derfor identisk med handlingen at blive til. Det er en handling, der i sin helhed omfatter utallige enkelthandlinger, der afløser hinanden og

bestandig ændrer mennesket, indtil døden indtræffer. Først da er mennesket blevet en ting med en natur.

Handlingerne består i bestandige valg mellem foreliggende muligheder og i relation til den omgivende verden, sådan at mennesket og den vælgende aktivitet er et og det samme. Denne aktivitet er ensbetydende med den frihed, som mennesket *er*, og som er en modsætning til den frihed, som mennesket *har* eller ikke har så meget af, og som egentlig intet har at gøre med frihed, men med ressourcer af forskellig art: penge, kræfter, rettigheder, position m.m.

Som et frit menneske handler mennesket for at ..., dvs. med en hensigt, mens en ting bevæger sig på grund af ..., dvs. af en årsag. Om mennesket må man derfor sige, at det er en person. Dette ord kommer af det latinske "persona", der betyder "maske", men også "rollehavende". Gennem sine mange forskellige handlinger træder mennesket ind i skiftende roller. En af dem er rollen som det individ, der i sin indbildskhed tror, at det alene skaber sig selv. Denne rolle har nu vist sig at være falsk og uhensigtsmæssig og i realiteten en fornægtelse af mennesket, som dette er forstået her under betegnelsen "person".

Personen – mennesket – eksisterer således i de handlinger, som eksistensen består i, og derigennem i de skiftende relationer til omverdenen. Det er handlingerne, der har egenskaber: venlige, feje, ondskabsfulde osv., mens individet hævder at have et "indre", der rummer de egenskaber, som individet er. Personen er desuden alene ansvarlig for sine handlinger, mens individet i sin rolle altid kan undskylde sig med, at det handlede, som det gjorde, fordi det er, som det er.

Mennesket som person er på samme tid et lille univers og en bagatel i det store, men en bagatel, hvori det store univers har fået bevidsthed om sig selv i og med, at mennesket fik bevidsthed og blev menneske og begyndte at omtale sig selv med ordet "jeg".

Hvad dette ord "jeg" står for, og hvordan mennesket og dermed også kærligheden skal forstås, har været et stridsemne blandt europæiske filosoffer i de sidste godt hundrede år, uden at der er blevet enighed om, hvordan det skal forstås. Angiver ordet "jeg" noget substantielt værende og i så fald hvilken form for væren, eller har ordet en helt anden betydning i retning af noget åndeligt, og hvori består da det?

Striden mellem filosofferne står stadig på. Her tages der udgangspunkt hos den tyske filosof Friedrich Nietzsche (1844-1900). Til forklaring af sine tanker vedrørende jeg'et brugte han en sammenligning. Han gjorde først opmærksom på, at sætningen "tordenen buldrer" er noget sludder, for der er ikke først en torden, der så giver sig til at buldre. Tordenen og bulderet er et og det samme. Derfor ville det være korrekt at sige "der er torden" eller "der er bulder", men ikke, at "tordenen buldrer". Dette argument overførte Nietzsche dernæst på sætningen "jeg tænker" og sagde, at jeg'et og tænkningen

er det samme, så det korrekte ville her være at sige “der er tænkning”. Jeg’et som en selvstændig størrelse er en illusion, men selve ordet “jeg” er nødvendigt, sådan som vort sprog nu engang er indrettet, for til et verbum – her ordet “tænker” – svarer der et subjekt – her ordet “jeg”.

Det spørgsmål, der udspringer af Nietzsches overvejelser, er følgende: findes der et til det grammatiske subjekt svarende virkeligt eksisterende, selvberoende subjekt? Det svar, der her vil blive givet, er både ja og nej. Umiddelbart er svaret ja, men da betyder det, at jeg’et er det, som det selv mener, at det er i sin egen selvbevidsthed. Jeg’et kan da enten mene, at det er et individ eller en person. Hvis det mener, at det er et individ, så mener det, at det er et selvberoende subjekt, der svarer til det grammatiske subjekt. Hvis det derimod mener, at det er en person, bliver mennesket et paradoks, idet jeg’et da erklærer sig for ikke at være et selvberoende subjekt, da personen netop ikke opfatter sig selv som selvberoende, sådan som individet gør, men som en relation til ... og en åbenhed mod omverdenen. I så fald må man da svare nej på spørgsmålet om, hvorvidt der findes et virkeligt eksisterende subjekt, der svarer til det grammatiske subjekt.

Her drejer det sig nu om mennesket som person. Som den østrigsk-fødte, jødiske filosof Martin Buber (1878-1965) udtrykte det: “Intet jeg uden et du”. Et udtryk, som netop angiver, at mennesket ikke er noget i sig selv, men en relation til ...

Gennem valgene strukturerer mennesket sig som person i sin relation til andre ved at integrere sig i en intersubjektivitet (en mellemmenneskelighed) uden hvilken det ville svinde hen. Det betyder dog ikke, at den enkelte opløses i det intersubjektive. Dette indgår blot i den enkeltes relation til sig selv, så personen bevarer sin personlige ansvarlighed og sin irreduktible selvbekræftelse som person, der formuleres gennem sætningen “jeg er mig”, uden at det dog siger noget til forståelse af jeg’et, for hvori består da dette mig?

Atomfysikken kan således anvendes til karakteristik af personen i dennes modsætning til individet, men man kan med en vis ret sige, at det er flere både fortidige og nutidige filosofers og digteres syn på menneskelivet, som man finder en parallel til, når det drejer sig om atomernes verden, og derfra kan der nu til gengæld findes inspiration til forståelse af mennesker og deres indbyrdes liv.

Andre toner

Dette syn på mennesket som person og dermed som vælgende aktivitet får imidlertid betydning for forholdet mellem mennesker, men kun, hvis vi vil kaste individualismens maske og erkende os som personer og dermed som en relation til andre, for da vil man forstå, at man aldrig selv kan være lykkelig, hvis dette forhold til andre ikke er venskabeligt, og hvis ikke også andre er lykkelige. Det væsenligste hos den ene stammer altid fra forholdet til den anden.

Hvad venskab er, og hvordan det skabes, kan man imidlertid få noget at vide om i moderne dansk litteratur, der ikke handler om individer alene. I Jens Christian Grøndahls roman *Lucca* fra 1998 hører man om den kvindelige hovedperson Lucca, med hvem der sker en forvandling fra individ til person. Om hende fortælles der:

Mens Lucca cyklede gennem byen, tænkte hun på årene, der var gået, siden hendes rejse til Firenze. Årene før hun mødte Otto og troede, at der endelig var en, der så til bunds i hende, helt ind hvor hun ikke selv kunne nå. Hun huskede mændene, som hun havde kendt, og hun huskede sin tøven, altid den samme, hver gang hun skulle lige til at overgive sig, når hun i et flygtigt sekund allerede så afslutningen på den historie, der var ved at begynde.

Hver gang havde der været sådan et sekund, mens alt endnu var kredsende bevægelse og betydningsfulde blikke. Et løsrevet sekund, hvor det blev så løjerligt, så hasarderet, dette spil der altid blev spillet i blinde, med kroppene som brikker. Men så havde hun skyndt sig at lukke øjnene og kysse dem, overrasket over sit eget hastværk, hun havde skyndt sig at kysse dem, før hun kom til at undre sig for meget. Hun havde hastet videre ind i en ny begyndelse, for det nyttede ikke at tøve. Der skulle begyndelser til, hele tiden nye, hvis noget en dag skulle blive til andet og mere, og hun var begyndt og begyndt, somme tider for sjov, andre gange med en hemmelig plan om at føle lykke på tænderne.

Men alt for hurtigt havde det igen ikke været andet end to kroppe i et rum, der sagde de forhåndenværende replikker mellem de forhåndenværende møbler, med udsigt til de forhåndenværende gader og dage. Det havde ikke været andet, ikke mere end det nødvendige. Den sædvanlige lille træthed under de samme søde forsikringer. Den samme ophidselse, det samme korte, svimle styrt fra begærets efterhånden noget overrendte tinder. En tid var det igen vildt og spændende at mødes med en fremmed mand på et aftalt hemmeligt sted og give sig hen på nye, dristige måder, hylende og skrigende, med udslået hår. Men enten fik de lidt for travlt til at mødes, hvis hun selv var kommet til at sige noget om i morgen eller næste år. Nogle af dem var gift og drømte om at blive skilt, mens andre ikke kunne drømme om at blive skilt, selv om de kedede sig sammen med dem, de var gift med. Så var der dem, der ikke var gift og som blev overvældet af klaustrofobi bare ved tanken, og endelig var der dem, der lige var blevet skilt og havde brug for tid, som de sagde, som om de havde andet.

Da hun mødte Daniel, var hun slet ikke på udkig efter endnu en kærlighedsaffære. På det tidspunkt havde hun for nylig droppet en filmfotograf, der lige havde forladt sin kone, overbevist om at han skulle begynde forfra på et nyt og helt anderledes liv med Lucca. Samtidig var hun forelsket i en advokat, der bestemt ikke havde tænkt sig at forlade sin kone, men som ikke desto mindre ringede med ugers og måneders mellemrum for at bede hende møde ham på det ene eller det andet hotel. Hun vidste, at det var uden udsigter, men hun mødte op hver gang. (Jens Christian Grøndahl, s. 190-91)

Lucca hører til blandt de mennesker, som Houellebecq har kaldt "elementarpartikler" i sin roman af samme navn. Også Grøndahls roman handler om mennesker, der roder rundt i livet i deres ensomhed, men den er også en roman om venskab. Det er hovedsagen i denne bog og det, der gør den bemærkelsesværdig.

Lucca bliver dog gift, men en aften – efter et ægteskabeligt opgør – tager hun bilen og kører galt, stærkt beruset. På hospitalet får lægen Robert ansvaret for behandling af Lucca. Det er ham, der må fortælle hende, at hun næppe kommer til at se igen. “Han ville gerne have sagt et eller andet opmuntrende til hende, men han kunne ikke finde på noget. [...] Han rejste sig for at gå, hun bad ham blive lidt” (s. 11-12).

I denne bøn ligger det, der skulle blive begyndelsen til et venskab mellem Lucca og Robert. Uden at være sig det bevidst opdager Lucca Robert som “den anden” – som en person, der giver hende livet tilbage, ikke blot fysisk som læge, men også psykisk som en ven, som Lucca lever igennem og dermed forlader den ensomhed, som hun tidligere havde søgt at flygte fra gennem sine erotiske eventyr. For sit indre blik ser hun det, som hun aldrig havde kunnet se, mens hendes øjne var seende.

Lucca lignede i den første tid på hospitalet “en mumie, indpakket som hun var i gips og gaze, reduceret til en bleg mund, der svarede med få ord ad gangen, når man talte til hende. Hendes tilstand havde stabiliseret sig, nu var det kun et spørgsmål om at vente. På hvad?” (s. 19), siger hun. Robert “satte sig på sengekanten og lagde forsigtigt sin hånd på hendes højre skulder, den eneste synlige del af hendes krop bortset fra underansigtet som ikke var pakket ind eller forskallet. Det kunne han jo ikke vide, sagde han, overrasket over blidheden i sin stemme” (ibid.). Senere lyder det: “For hver dag, der gik, forekom hun ham mere gådefuld, ikke blot på grund af sin drastiske handling, men også på grund af sin tavshed og selvvalgte isolation. [...] Det slog ham, at han ikke engang vidste, hvordan hun så ud” (s. 29).

Lucca begyndte at leve i Roberts tanker. Hun var blevet “den anden” for Robert og ikke blot en patient som alle andre, men en person, der var med til at give hans eget ensomme liv indhold og mening.

Under en nattevagt kom Robert ind på stuen hos Lucca. “Han hentede et papirhåndklæde fra hylden over håndvasken og hjalp hende med at pudse næse. [...] hun skiftevis hev efter vejret og stødte luft ud i krampagtige suk, indtil hun gav efter for gråden. Han lagde en hånd på hendes ene skulder og strøg den forsigtigt, som om han kunne standse krampen. [...] Du har en rar stemme, sagde hun [...]. Han sagde tak, så tav de begge. [...] Hun bad ham om at lægge sin hånd på hendes skulder igen” (s. 80-81).

Robert kom dagligt ind og satte sig på Luccas seng. Han hjalp hende med cigaretten og lånte hende sin walkman med musik, han indspillede til hende. Når han kom hjem, tænkte han på, hvad hun havde sagt.

Lucca blev endelig udskrevet fra hospitalet og overført til et center for genoptræning – blind som hun var. “Siden Lucca blev bragt ind på hospitalet, havde han [Robert] vænnet sig til at se hende to gange om dagen [...]. Til at begynde med havde hun været en interessant afbrydelse i hans regelmæssige liv. Da hun var væk, opdagede han, at han

havde vænnet sig til, at hun var der. Hun manglede, selv om hendes seng hurtigt blev overtaget af en anden” (s. 216-17).

Her skal ikke fortælles om, hvordan forholdet mellem Robert og Lucca udvikler sig, efter at Lucca har forladt hospitalet, men det udbygges som et venskab, og det vil sige et forhold mellem to mennesker, hvor hver enkelt kan siges at leve sit stærkeste liv i den andens bevidsthed, så det mere eller mindre tydeligt går op for dem begge, at relationen mellem de to er primær i forhold til det, som de hver for sig er, og at de kun eksisterer hver for sig i kraft af deres indbyrdes forhold. Det er netop et venskab.

Spørgsmålet er nu, hvordan venskab forholder sig til kærlighed. Det kommer den tyske forfatter Rainer Maria Rilke (1875-1926) indirekte ind på i et vers, hvor han siger:

At elske et andet menneske:
Det er måske den sværeste opgave,
vi nogen sinde bliver betroet,
den ultimative opgave,
den egentlige og endelige prøve,
det arbejde der gør alt andet
til indledende øvelser.²

Det vanskelige arbejde, som Rilke her taler om, må fortolkes som et intellektuelt arbejde og bestå i omtanke – refleksivitet. Man må reflektere over sig selv, dvs. tænke sig om i sit forhold til den anden, for at der kan være tale om venskab, som en del af den kærlighed, som Rilke taler om.

Når dette arbejde efter Rilkes mening er vanskeligt, skyldes det sikkert, at vi i de sidste par hundrede år har vænnet os til at leve i traditionen fra romantikkens tid, hvor kærlighed ikke har noget at gøre med arbejde, men alene er en lidenskabelig følelse, der uden videre skal slå ned i én, og som man forventer skal vare livet igennem i et ægteskab med den eneste ene, og hvor det hele skal gå af sig selv. Men som tidligere nævnt er denne romantiske ide et udtryk for en egoisme, hvor det i realiteten er lidenskab, det enkelte individ er forelsket i, og hvor den anden blot er en genstand, der fremkalder lidenskab og dermed kærligheden.

Når et frit individ forstår sig selv som et autonomt og selvtilstrækkeligt subjekt, der eksisterer i sig selv, og som står over for andre som objekter, bliver kærligheden en higen mod en umulig fusion mellem et subjekt og et objekt, umulig fordi subjektet og objektet, der i sin selvforståelse også er et subjekt, lever hver for sig i deres egen selvtilstrækkelighed. Når subjektet går ud fra sig selv og sit begær og sin frihed for at tænke på sin

---

² Oversat af Chili Turèll.

forbindelse med den anden, gør det i-sig-selv-værende subjekt nødvendigvis den anden til et passivt objekt for sin egen nydelse og glemmer, at man aldrig kan have sin fulde frihed sammen med en anden.

I venskabet er det helt anderledes. Der lever begge parter nok som selvstændige subjekter, men i bevidstheden om, at friheden har sine grænser i forholdet til den anden, så dette forhold bliver til en intersubjektivitet, som tilfældet er for Robert og Lucca.

Rilke fortolkes da her sådan, at han mener, at venskab nok kan være venskab alene, uden at det går længere end til venskabet, men at venskabet også er den væsentligste del af kærligheden. Det vanskelige består da i – som nævnt – at etablere dette venskab inden for rammerne af et ægteskab, når traditionen siger, at venskab og kærlighed er to forskellige ting, så det kræver et arbejde at bryde denne tradition.

Arbejdet skal ikke bestå i at *finde* den eneste ene, for det er et forgæves stykke arbejde i og med, at den eneste ene ikke er et reelt eksisterende menneske, men et ideologisk produkt, der er skabt i romantikernes fantasi. Ved et brud med traditionen må man derimod *vælge at gøre* en til den eneste ene gennem etablering af venskabet som en del af ægteskabet. Det kræver ganske vist et arbejde i form af vilje og omtanke i forholdet til den anden, men dette arbejde er til gengæld et vidunderligt stykke arbejde, der består i med hengivenhed, tillid og respekt i hele sin adfærd over for den anden at bidrage til, at den elskede synes, at livet er livet værd. Dette er at elske et andet menneske, som man lever sammen med – gift eller ej. Forholdet mellem venskab og kærlighed består da i, at venskabet er en del af kærligheden, hvis der skal være tale om kærlighed i en anden forstand end den romantiske. Venskabet er da ikke en modsætning til erotik og følelser, men et nødvendigt supplement, der tværtimod forstærker de kærlige følelser over for den anden.

Med udgangspunkt i Jens Christian Grøndahls roman og Rilkes vers må kærlighed derfor defineres som to menneskers indbyrdes, komplekse livsform, hvor erotik, følelse og venskab indgår i et intersubjektivt fællesskab.

Hvis vi valgte at ville være virkelige personer – frem for at svigte os selv ved at vælge at være individer – og dermed at virkeliggøre venskabet og kærligheden i den lige nævnte forståelse af disse begreber, ville det være udtryk for en sand frigørelse af os selv gennem den bevidsthedsudvidelse, som personen er et udtryk for sammenlignet med mennesket som individ. Det ville desuden være et oprør mod markedskononomiens jerngreb om individet. Det ville være menneskets egen skabelse af sig selv som det nye menneske, som Houellebecq taler om i slutningen af sin roman, men det nye menneske ville da ikke blive skabt ad genetisk vej som hos Houellebecq, men ved en kulturel dannelsesproces. Spørgsmålet er blot, om de to metoder overhovedet er mulige. Som

individ at befri sig fra sig selv for at leve som en person i et kærligt forhold til en anden er i det mindste ingen let sag.

Og som Søren Kierkegaard skriver i *Gjentagelsen*: “Kun den, der virkelig kan elske, kun han er et Menneske, kun den, der kan give sin Kjærlighed hvilket som helst Udtryk, kun han er Kunstner” (s. 127).

Litteratur

Aurégan, Pierre (1998): *Les figures du moi et la question du sujet depuis la Renaissance*, Paris: Ellipses

Grøndahl, Jens Christian (1998): *Lucca*, Kbh.: Munksgaard/Rosinante

Houellebecq, Michel (1998): *Les particules élémentaires*, Editions “J’ai lu”, Paris: Flammarion

Kierkegaard, Søren [1962]: *Samlede værker*, Kbh.: Gyldendal

Tocqueville, A. de (1961–1998): *De la démocratie en Amérique, II. Oeuvres complètes de Tocqueville*, Paris: Gallimard